

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

Богдан АДАМИК

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЕФЕКТИВНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Досліджено запровадження й дотримання Національним банком України принципів ефективного банківського нагляду. Здійснено оцінку дієвості принципів ефективного банківського нагляду в Україні, виходячи з умов та ризиків банківської системи нашої держави. Запропоновано напрями розвитку системи банківського нагляду України, що дасть змогу досягнути більш повного дотримання Базельських принципів ефективного банківського нагляду.

Investigated the implementation of the National Bank of Ukraine the Core Principles for Effective Banking Supervision. Analyzed the effectiveness of improving the Core Principles for Effective Banking Supervision in Ukraine, based on the conditions and risks inherent in the banking system of our country. Directions of development of the system of bank supervision of Ukraine which will allow to attain more complete observance of the Basel Principles for Effective Banking Supervision are offered.

Зазвичай, в умовах стабільно працюючої банківської системи, коли банки не мають суттєвих складнощів у своїй діяльності, системі банківського регулювання і нагляду не приділяють значної уваги чи особливого значення. Проте в періоди, коли виникають труднощі в діяльності великих банків, зазнають краху чи банкрутства окремі банки, а також у період криз значення системи банківського регулювання і нагляду суттєво посилюється і вона стає чи не основною ланкою, що отримує найбільше критики і пропозицій реформування.

Реформування системи банківського регулювання і нагляду спричинене також інституційними змінами, що відбуваються у фінансовій системі як окремих держав, так і світу. У зв'язку з цим системи банківського регулювання і нагляду практично усіх країн світу за останні роки зазнали суттєвого реформування і якісних змін.

Основним органом регулювання діяльності банків на міжнародному рівні є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), створений у 1975 р. за участю голів центральних банків провідних країн світу. На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також розробляє основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви мають рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

У вересні 1997 р. Базельський комітет затвердив 25 принципів ефективного банківського нагляду, що визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду. У жовтні 2006 р. ці принципи переглянув Базельський комітет, проте суттєвих змін не відбулось, а метою нової редакції було забезпечення неперервності й послідовності застосування принципів ефективного банківського нагляду.

Основні принципи використовуються країнами як стандарти пруденційного регулювання і нагляду для оцінювання якості систем нагляду та регулювання банків, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової і регулятивної політики [1].

Ці принципи стали орієнтирами для органів нагляду практично всіх країн світу. Понад 160 країн застосовують принципи ефективного банківського нагляду, в тому числі Україна. Починаючи з 1998 р., Національний банк України поетапно запроваджує принципи ефективного банківського нагляду, дотримуючись при цьому погляду щодо необхідності реалізації цих принципів повною мірою.

Враховуючи значення міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, доволі тривалий процес їхнього впровадження в Україні, на сучасному етапі, в умовах глобалізації та загострення кризових явищ на світових ринках, в умовах відкритості банківської системи України для входження іноземного капіталу, актуальним напрямом наукових досліджень є аналіз застосування принципів ефективного банківського нагляду Національним банком України та їхня відповідність вимогам часу, враховуючи сучасні міжнародні вимоги щодо процесу регулювання та нагляду за діяльністю банків (Базель II, Базель III).

Питанням дослідження системи банківського регулювання і нагляду присвячено значну кількість наукових праць, зокрема фундаментальні дослідження провідних зарубіжних вчених (Ф. Мішкін, Я. Міркін, С. Моїсєєв, Дж. Сінкі, В. Усоскін, М. Ямпольський та ін.). Належне місце в розробленні цієї проблематики займають праці відомих українських економістів, до яких належать О. Барановський, А. Гальчинський, В. Гець, О. Дзюблюк, І. Д'яконова, В. Міщенко, А. Мороз, С. Науменкова, О. Петрик, К. Раєвський, М. Савлук, Н. Швець та ін.

Незважаючи на значні здобутки у дослідженні проблем щодо забезпечення належного рівня нагляду за діяльністю банків на основі дотримання принципів ефективного банківського нагляду, в Україні не всі принципи ефективного банківського нагляду дотримуються належним чином. Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження сучасного стану регулювання банківської діяльності в Україні.

Мета цієї статті – аналіз запровадження й дотримання Національним банком України принципів ефективного банківського нагляду, а також оцінка їхньої дієвості в Україні, виходячи з умов та ризиків банківської системи нашої держави.

Дієва реалізація національними органами банківського нагляду принципів ефективного банківського нагляду має важливе значення в практиці банківського нагляду кожної країни. З метою аналізу впровадження цих принципів в Україні, а також з метою оцінювання ефективності банківського нагляду Базельські принципи можна згрупувати за певними критеріями й ознаками. Незважаючи на те, що загальна кількість принципів ефективного банківського нагляду не змінилась у редакції 2006 р. в порівнянні з попередньою редакцією 1997 р. (їх залишилось 25), проте певні зміни є (табл. 1), зокрема важливі зміни стосуються третьої групи принципів – пруденційних правил і вимог. Принципи 6–18 у редакції 2006 р. більшою мірою відповідають вимогам Базеля-II і скоординовані на обмеження ризиків у діяльності банківської установи.

Таблиця 1

**Порівняння груп принципів ефективного банківського нагляду
у редакції 1997 і 2006 рр.**

І н і і а і ³ і ò è і ò è è á ó á è ò è á і і ä á á í è ³ ä ñ ü è í ä í ä ä ü ä ó			
Ä á ó ä ñ ä í ü 1997 ö.		Æ í ä ó ä í ü 2006 ö.	
İ ä ó ä ä ó í í ä è á ó ä è ò è á í í ä ä í è ³ ä ñ ü è í ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í 1	İ ä ó ä ä ó í í ä è á ó ä è ò è á í í ä ä í è ³ ä ñ ü è í ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í 1
È ³ ä í ç ó ä ä í í ü ³ ñ ö ö ö ö ö ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í è 2–5	È ³ ä í ç ó ä ä í í ü ³ ñ ö ö ö ö ö ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í è 2–5
İ ö ó ä ä í ö ³ í ³ í ö ä ä è è ä ³ ä è í ä è	İ ò è í ò è í è 6–15	İ ö ó ä ä í ö ³ í ³ í ö ä ä è è ä ³ ä è í ä è	İ ò è í ò è í è 6–18
İ ä ö ä è í í ö í í í ä í ä ä í è ³ ä ñ ü è í ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í è 16–20	İ ä ö ä è í í ö í í í ä í ä ä í è ³ ä ñ ü è í ä í ä ä ü ä ó	İ ò è í ò è í è 19–21
Ä è í ä è ü í ä í í ö í ö í ä ö ³	İ ò è í ò è í 21	Ä ö ä ä è ö ä ö ñ ü è è í ä è ³ ö í ç è ö è ö ö ü ³ ö í ö í ä ö ³	İ ò è í ò è í 22
İ ö ³ è í ³ í ä í í ä ä ä ä í í ü í ä ä ü ä í ä è ö í ö ä ä í ä	İ ò è í ò è í 22	İ ö ³ è í ³ í ä í í ä ä ä ä í í ü í ä ä ü ä í ä è ö í ö ä ä í ä	İ ò è í ò è í 23
Ö ö ä í í í ä ö ³ í ä è ü í ³ ä ä í è ³ ä ñ ü è ³ í ä ä ö ä ö ³	İ ò è í ò è í è 23–25	È í í í è ³ ä í ä ä í è è ³ ö ä ä í í í ä ö ³ í ä è ü í è è ä ä í è ³ ä ñ ü è è è í ä ä ü ä	İ ò è í ò è í è 24–25

Зокрема, пруденційні правила і вимоги визначають:

- необхідність дотримання мінімальних вимог щодо достатності капіталу банку, визначення складових капіталу банку, зважаючи на його здатність покривати ризики (принцип 6);
- наявність у банків процедур для всебічного управління ризиками відповідно до розміру і специфіки діяльності банків (принцип 7);
- механізм управління кредитним ризиком, що має включати процеси надання кредитів і здійснення інвестицій, оцінку їхньої якості, а також поточне управління кредитним та інвестиційним портфелями (принцип 8);
- необхідність дотримання банками адекватних принципів і процесів управління проблемними активами, формування та здійснення належної оцінки достатності резервів для відшкодування можливих втрат за певними групами операцій банків (принцип 9);
- обмеження на сумарні обсяги наданих кредитів (максимальний розмір кредитного ризику щодо окремих осіб або груп пов'язаних осіб) (принцип 10);
- обмеження на кредитування пов'язаних осіб (інсайдерів), дотримання принципу «на відстані витягнутої руки» при кредитуванні інсайдерів, а також використання стандартного підходу при списанні таких кредитів (принцип 11);
- необхідність визначати ризик країни та ризик переказу при здійсненні міжнародної діяльності з кредитування та інвестування (принцип 12);
- необхідність ретельного визначення, оцінки, моніторингу і контролю ринкових ризиків (принцип 13);
- ризик ліквідності, розроблені процедури для управління ліквідністю, в тому числі на щоденній основі (у банків повинна бути стратегія управління ліквідністю, що враховує профіль ризиків банку) (принцип 14);
- наявність стратегії, принципів і процедур управління ризиками для визначення, оцінювання, моніторингу і зменшення операційного ризику (принцип 15);
- необхідність розроблення та впровадження банком стратегії щодо процентного ризику, принципів і процедур для визначення, оцінювання, моніторингу та контролю процентного ризику (принцип 16);
- наявність у банках систем внутрішнього контролю та аудиту, адекватних розміру і складності діяльності банків (принцип 17);
- високі професійні та етичні стандарти для запобігання фінансових зловживань чи здійснення злочинної діяльності (принцип 18).

Що стосується інших груп принципів ефективного банківського нагляду, то істотних змін вони не зазнали, хоча стали досконалішими як за суттю, так і за формою. Аналіз нової редакції Базельських принципів і методологічних роз'яснень до них дає підстави стверджувати, що як до органів нагляду, так і до банків і банківських груп висуваються більш комплексні й складні вимоги, виконання яких прийнято вважати лише мінімальним стандартом ефективного системи банківського регулювання і нагляду держави.

В Україні впровадження міжнародних принципів ефективного банківського нагляду на практиці розпочато у 2000 р., і цей процес триває донині [3, с. 85]. Важливим кроком на шляху впровадження міжнародних принципів було прийняття у серпні 2001 р. Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [4], у якій знайшли відображення (повністю або частково) більшість принципів, що стосуються пруденційних правил і вимог (принципи 6, 8, 10, 11, 14).

Оцінку впровадження в Україні міжнародних принципів ефективного банківського нагляду двічі здійснювала (у 2002 і 2007 рр.) спільна місія МВФ і Світового банку у рамках Програми оцінки фінансового сектору України (FSAP). У 2007 р. оцінка фахівців МВФ і Світового банку щодо дотримання Базельських принципів була здійснена за оновленою версією (2006 р.), також було зазначено, що з початку запровадження принципів Національний банк зробив значні кроки щодо ефективного впровадження стандартів Базельського комітету та кращої світової практики в наглядову діяльність [5, с. 28].

Упродовж останніх років Національний банк України в сфері банківського нагляду запровадив багато позитивних змін, зокрема зміцнено нормативно-правове забезпечення пруденційного регулювання діяльності банків. У цьому напрямку: підвищено мінімальний розмір регулятивного капіталу банків до 120 млн. грн., підвищено норматив адекватності регулятивного капіталу з 8% до 10%, встановлено норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів банку в розмірі 9%; підвищено значення нормативів поточної (до 40%) і короткострокової ліквідності (до 60%); обмежено можливість кредитування банком пов'язаних осіб (норматив максимального сукупного розміру кредитів,

гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, знижено з 40% до 30% від обсягу статутного капіталу банків); значно вдосконалено порядок формування й використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [6], встановлено жорсткіші вимоги до формування банками резервів, а також практично унеможливлено уникнення банками адекватного формування резервів за кредитними операціями шляхом встановлення вимоги формування резервів за реструктуризованими (продовжуваними) кредитами в обсягах, що відповідають рівню ризику таких операцій (саме формування банками резервів у повному обсязі, зважаючи на ступінь кредитного ризику, призвело до суттєвого збільшення збитків банків у 2009–2010 рр.).

Значно поліпшилася за останні роки нормативно-правова база з питань боротьби з відмиванням грошей, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму. Як на рівні держави, так і в межах банків створені департаменти (відділи) фінансового моніторингу, діяльність яких відповідає міжнародним стандартам (принципу 18). Це дозволило викреслити Україну в жовтні 2011 р. зі списку на моніторинг процесу боротьби з відмиванням грошей і протидії фінансовому тероризму FATF – міжнародної організації, яка розробляє заходи боротьби з відмивання грошей.

У травні 2011 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі)» [8], згідно з яким Національний банк здійснює нагляд за фінансовими установами – учасниками груп на консолідованій основі. Це дає змогу ефективніше управляти ризиками фінансових груп – як на рівні групи, так і на рівні окремих її членів (принципи 21 і 24).

Національним банком за останні роки вдосконалено процес управління ризиками в діяльності банків, впроваджено систему оцінювання ризиків під час здійснення банківського нагляду [7]. Проте доцільно зазначити, що процес впровадження в Україні адекватної і комплексної системи оцінки та управління ризиками банківської діяльності, в тому числі з боку комерційних банків, ще далекий до завершення, оскільки лише перші кроки здійснено щодо належної оцінки рівня ринкового та операційного ризику, не в усіх банках достатньо уваги приділяють системі управління ризиками, в окремих банках вона хоч і створена, проте має формальний характер.

Провівши аналіз сутнісних характеристик міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, їхні суттєві й додаткові критерії [2], які має виконувати держава (з метою аналізу розрізняють не 25, а 30 принципів, оскільки перший принцип доволі об'ємний і включає шість складових, кожна з яких трактується як окремий принцип), можемо зазначити, що за станом на 2011 р. в Україні всі принципи ефективного банківського нагляду певною мірою виконуються, проте повністю або здебільшого система банківського нагляду в Україні відповідає 27 принципам¹.

Проблемними все ще залишаються питання щодо ефективного застосування в банках систем ризик-менеджменту та засад корпоративного управління, важливим є встановлення на законодавчому рівні вимог до банків щодо створення на функціонування систем ризик менеджменту і корпоративного управління в їхніх організаційних структурах (принципи 3, 7, 17).

Здійснивши аналіз імплементації в практику регулювання та нагляду за діяльністю банків України міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, можемо зробити висновки, що переважна більшість принципів певною мірою виконуються. За останнє десятиріччя Національний банк зробив багато для поліпшення ефективності банківського нагляду, зокрема у сфері відповідності міжнародним принципам. Проте головна увага регулятора в сучасних умовах, зважаючи на зростання обсягів активних операцій, активізацію процесів створення банківських об'єднань та фінансово-промислових груп, має приділятися мінімізації ризиків у діяльності банків. Національному банку важливо впроваджувати в щоденну діяльність підходи і методи, зорієнтовані на виявленні проблем у діяльності банків на ранніх стадіях їх виникнення, необхідно здійснювати оцінку й управляти ризиками превентивно, а не за фактом.

Саме вироблення системи та адекватних механізмів мінімізації ризиків у діяльності банків є основою нової редакції Основних принципів ефективного банківського нагляду. З огляду на це Національному банку доцільно поглиблювати здійснення банківського нагляду на основі оцінки ризиків, вживати превентивні заходи для забезпечення стабільності як окремих банків, так і банківської системи загалом,

¹ Відповідно до структури і методології підготовки звітів за результатами оцінки, що проводиться МВФ і Світовим банком, при аналізі дотримання країною міжнародних принципів ефективного банківського нагляду оцінка дотримання принципів включає такі компоненти: дотримується принципу; переважно дотримується принципу; суттєво не дотримується принципу; не дотримується принципу; не застосовується принцип.

підвищуючи при цьому роль корпоративного управління в банку, а саме ризик-менеджменту та внутрібанківського контролю. Доцільно також на законодавчому рівні чітко розмежувати відповідальність керівних органів банку щодо дотримання адекватної політики управління ризиками, підвищити особисту відповідальність власників та вищого керівництва банків за ризикову діяльність, що загрожує стабільній фінансовій діяльності банку.

Врахування зазначених пропозицій дасть змогу наблизити систему регулювання й нагляду за діяльністю банків в Україні до кращих традицій світової практики, а також досягнути більш повного дотримання Базельських принципів ефективного банківського нагляду.

Література

1. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/BCP%20Core%20Principles_ukr%20.pdf
2. Методологічні роз'яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216
3. Швець Н. Р. Принципи ефективного банківського нагляду відповідно до вимог Базельського комітету з банківського нагляду / Н. Р. Швець // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2009. – Вип. 456. – С. 85–87.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України № 368 від 28. 08. 2001 р. (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1424-07>
5. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?sessionId=3B19A0B7B68085DEB0D1DC7527EDC507?id=52860>
6. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління Національного банку України № 279 від 06. 07. 2000 р. (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-07>
7. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені постановою Правління Національного банку України № 104 від 15. 03. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986>
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3394-17>